

Az uralkodói ideál a középkori Cseh Királyságban¹

Robert Antonín cseh medievista könyve az elsősorban eszmetörténeti vizsgálat során azt a kérdést elemzi, hogy milyen volt, illetve milyennek kellett volna lennie az ideális uralkodónak a 10–14. századi Csehországban. Az olvasó nem csupán egy, a cseh uralkodókra vonatkozó munkát tarthat a kezében, mivel a szerző az általános középkori királyideálok kérdését tágabb értelemben is körüljárja, felvázolva a fontosabb elméleti alapokat. A nemzetközi viszonylatban kurrens témát taglaló munka a cseh viszonyok közé helyezve tematikusan foglalja össze a középkori politikai gondolkodásban meghatározó elméleteket. Antonín célja, hogy a királyideált szinte alkotóelemeire bontva vizsgálja meg, ennek során elemzi mind a hét sarkalatos erényt, áttekinti az antik és ószövetségi példák szerepét, illetve azt a jelenséget, hogy miként vezethető le az antikirály teóriája a „jó király”-képből. Antonín az ideálképekre és archetípusokra nem csupán mint irodalmi sémákra tekint, hanem mintegy a könyv vezérfonalaként emellett érvel, hogy ezek szoros kapcsolatban álltak a mindennapi és politikai élettel, mivel a társadalmi struktúrák és az uralom teoretikus igazolását jelentették. Nem csupán a cseh vagy az egyetemes középkor iránt érdeklődőknek ajánlható a könyv, de számos magyar vonatkozása miatt a hazai medievista kutatásokhoz is segítséget nyújthat.

A monográfia kilenc fejezetből épül fel, emellett gazdag képmelléklettel is rendelkezik. A szerző egyrészt nagyon erőteljesen a cseh és a német szakirodalomra alapoz – így a fontosabb francia és időnként az angolszász középkori politikaelmélettel és királyeszmény-nyel foglalkozó munkák csekélyebb szerephez jutnak. Nem feltétlenül előnye a munkának a módszertani bevezetőben a Mircea Eliade – James Frazer – Ernst Kantorowicz hármastörténi hivatkozások interpretálása. Antonín úgy épít ugyanis az említett három szerző munkáira, hogy az őket ért negatív kritikákra egyáltalán nem reflektál. Bernard Guenée,² Jacques Krynen³ releváns munkáinak felhasználása az elméleti fejezetnél hozzájárulhatott volna a teljességhez, akárcsak a témába vágó alapmunka, Iva Rosario IV. Károlyról írt monográfiája,⁴ illetve a középkori Biblia-kutatás megkerülhetetlen szerzőjének, Beryl Smalley-nak a könyve.⁵

A szerző az első fejezetben a középkori uralkodói hatalom elméleti alapjairól, az európai fejlődési keret jellemzőiről értekezik. Elemzésében kitér a fontosabb teoretikus támpontokra, kezdve Seneca meghatározó véleményével, majd Szent Ágostonon, Aquinói Szent Tamáson, Aegidius Romanuson át egészen William Ockhamig. A király feladatainak,

1 Antonín, Robert: *The Ideal Ruler in Medieval Bohemia*. Leiden–Boston, Brill, 2017. 416 p.

2 Guenée, Bernard: *States and Rulers in Later Medieval Europe*. Oxford, 1985.

3 Krynen, Jacques: *L'empire du roi. Idées et croyances politiques en France XIIIe–XVe siècle*. Paris, 1993.

4 Rosario, Iva: *Art and Propaganda, Charles IV of Bohemia (1346–1378)*. Woodbridge, 2000.

5 Smalley, Beryl: *The Study of the Bible in the Middle Ages*. Oxford, 1952.

kötelességeinek és az elvárt erényeknek az összessége ennek megfelelően négy fogalomból, a *pax – ordo – iustitia – clementia* együtteséből áll össze. Antonín a kulturális antropológiával, Pierre Bourdieu gondolataival egészíti ki vizsgálatát, így a szociális normák és az elvárt társadalmi szokások szerepével bővíti ki érvelését.

Ezt követően a második részben a módszertanát és az általa felhasznált forrásokat foglalja össze a szerző. Szinte mindegyik fejezetben utal a 11–12. század fordulóján készült, Prágai Kozma nevéhez köthető krónikára, a 14. századi ciszterci *Zbraslavi krónikára*, valamint folytatójára, Zittai Péter apátra vagy a szintén 14. századi, ismeretlen szerzőjű Dalimil-krónikára. Emellett az interdiszciplináris megközelítés is lényeges szerepet kap: királytükrokből (idesorolható a IV. Károly császárnak tulajdonított *Moralitates*), legendákból (főleg Szent Vencelről), cseh uralkodói pecsétekből, levelekből, oklevelekből és művészeti emlékek együttes elemzéséből építi fel a könyvét, ez a megközelítés egyértelműen a kötet előnyére válik.

A harmadik fejezet a cseh királyok hatalmi forrásának elméletét boncolgatja a prehuszita időszakra vonatkozóan. Egyrészt a cseh krónika- és legendairadalmon, valamint IV. Károly királytükreán keresztül levezeti azt az általános felfogást, miszerint a király elsősorban Isten akaratából nyerte el hatalmát, s sokáig a legfontosabb forrásként tekintettek rá. A szerző a második részben az öröklési rend két tényezőjével foglalkozik: a „vér” szerinti jogosultsággal és az elitek általi választással. Ezekről az annalisták és krónikaírók is beszámoltak, így Kozmánál is jelen volt az a felfogás, hogy a trón örököse valaki Isten kegyéből lehet. Többen is merítettek ebből, például IV. Károly káplánja, az itáliai ferences Giovanni de’ Marignolli is átvette. A fordulópontot II. Frigyes császár 1212. évi Szicíliai Aranybullája jelentette, mivel a császártól kapott *insigniák* segítségével iktatták be I. Ottokárt, vagyis a szimbolikus gesztussal a császári igazolás bekerült a koronázási rendbe, befolyásolva az öröklési rendet. Az elemzésből kiderül, hogy a cseh területeken a kettős választási rendszer a 10. századtól egészen a 13. századig együtt járt. A 14. századra a történetírók körében feltűnik, hogy a választás helyett a vérségi vonal került előtérbe: miként IV. Károly önéletrajzában is azt emelte ki, hogy a Luxemburgok a női örökös, vagyis az édesanyja révén jutottak hatalomhoz, aki II. Vencel lánya volt.

A negyedik fejezet a Szent Vencel-kultusz uralkodói ideálra gyakorolt jelentőségét tárgyalja a legendák, az érmék és a pecsétek elemzésén keresztül. A 929-ben (vagy 935-ben) meggyilkolt Vencel kultusza már a 10. századtól tetten érhető, így a 9–11. században népszerű királyszentek sorába illeszkedik. A mártír szentet sok esetben fegyverzetben, lóháton, harcosként ábrázolták, és Kozmától kezdve egyre inkább a cseh nemzet védőszentjévé vált. A 11. századtól a cseh dénárók, a 12. században a hercegek és királyok pecsétjeinek állandó szereplője lett. Antonín mellett érvel, hogy Vencel alakja lassacskán *dux perpetuusszá* vált (bár sajnos a fogalom jelentését nem fejt ki alaposabban), ami fontos politikai eszköze volt a cseh királyoknak, 1300 körül a lovagi ideál hatásai is alakítottak kultuszán. Vencel tehát „lovaggá vált”, és így Szent Lászlóhoz vagy Szent Edmundhoz hasonlítható. Fontos megemlíteni, koponyája ereklyévé, a koronája pedig a 14. században már elengedhetetlen kellékévé vált a cseh királykoronázásoknak. IV. Károly is igyekezett kiaknázni a lehetőségeket, amelyeket Vencel kultusza rejtett (ezt a Szent Vitus-székesegyház gazdagon díszített Vencel-kápolnája is tanúsítja), mint például a Přemysl-dinasztiához való kötődést, ugyanakkor e tekintetben is beilleszkedik a 14. századi európai gyakorlatba, ahol megszo-kottá vált a királyi szentek kultuszának felkarolása – például az Anjouknál vagy a Piastoknál.

A szerző az ötödik fejezetben a bibliai és antik modellek szerepét tanulmányozza a késő középkori cseh forrásokban. A görög-római hősök és császárok mintája a 13–14. szá-

zadra kevésbé állt az érdeklődés központjában, helyettük az ószövetségi királyok kerültek előtérbe. E tekintetben kivételt képez Nagy Sándor, aki iránt a 13. század második felétől hirtelen megnőtt az érdeklődés. Mint más téren, ebben az esetben is Prágai Kozma nyújtja a szerző számára a kiindulási alapot, aki előszeretettel szőtte bele az elbeszélésébe az antik istenek epikus figuráit is, és a trójai háború szereplőit. Az antik vagy bibliai modellek politikai célú használatára igen érdekes példa, hogy Kozma krónikájának folytatásában IV. Béla király a csehekkel vívott háborúban bosszúszomjas egyiptomi fáraóként van lefestve, míg II. Ottokár bölcs királyként már Konstantin császár szavait ismételi meg.

A *Zbraslavi krónika* szövegében is található nem egy bibliai utalás: míg egy helyütt II. Vencel a zbraslavi Szűz Mária-konvent alapítása miatt Salamon királyhoz volt hasonlatos, addig II. Ottokár már Dávid királyra hasonlított. Antonín kiemeli, hogy különösnek és egyelőre válasz nélkülinek tűnik az a jelenség, miszerint az általános gyakorlattal szemben IV. Károly udvari történetírói, Beneš Krabice z Veitmile és Přebík Pulkava miért mellőzték műveikből a bibliai példaképeket a császár önéletrajzírásához hasonlóan. Lehetséges magyarázatnak tűnik, hogy IV. Károly körében egyfajta racionálisabb felfogás érvényesült a történetírásban, és nem elsősorban ószövetségi párhuzamokkal kívánták alátámasztani a történekek interpretálását.

Noha a hatodik, a cseh királyok és a hét fő erény kapcsolatát tárgyaló fejezet felépítése nem teljesen világos (a kronológiai „bakugrások” helyenként követhetlenné teszik a szöveg logikáját, de ez a többi fejezetnél is sok esetben visszatérő probléma), elsőként a 14. századi cseh auktorok hét fő erényről alkotott fogalmait tárgyalja. Ezen belül is legnagyobb részt a bölcsesség kapott, mivel Walesi János, Prágai Mihály vagy Tomáš Štítný mind a *prudentia* erényét tartják a legfontosabbnak. A bölcsességnek vagy inkább az okosság erényének ez az előtérbe kerülése a 14. századi eszmetörténetben általános tendenciának tekinthető. Mindenesetre a krónikások számára a bölcsesség–bátorság–kegyesség triáza volt a legelterjedtebb egy uralkodó imázsának formálásában. Antonín hangsúlyozza, hogy ebben a kulturális modellben kulcsfontosságú változást jelentett a négy kardinális erény elterjedése és elvilágiasodása, mivel a teoretikus szerzők királytükreivel szemben gyorsabban hatott. Antonín Szent Vencel alakjával szemlélteti az eltolódást a lovagi ideál felé, akinek képe a hét fő erény alapján alakult. Mivel a királyi hatalom visszaállítása a 13. század közepén nem csak a francia és az angol területeken ment végbe, ezeken a példákon keresztül érthető meg a cseh földön hasonlóan lezajlott folyamat. Az utolsó Přemysl-uralkodók idején következett be a lovagi ideál mint királyi példakép integrálódása az udvari közegbe.

A lovagi kultúra ideálteremtő fontossága egyrészt átvezet a hetedik fejezethez, másrészt tartalmilag is kapcsolódik. Ennek keretében a „*miles-rex*” eszmekört vizsgálja a szerző. Ennek a kategóriának lényegi eleme, hogy a király és katonái között a hűségen alapuló kapcsolat a központi hatalom decentralizációjával, majd a hatalmi stabilizálással függött össze, ami eszerint részben a lovagi kultúra segítségével történt. Ez a kulturális vonal beilleszkedik a korabeli európai arculatba, például a lovagkirály, Szent Vencel tisztelete nem kirívó eset, elég csak Szent László tiszteletére gondolni. Már Prágai Kozma krónikájában is voltak jelei ennek az erénynek, például amikor egy csatát a meghatározott lovagi szabályok szerint írt le.

A nyolcadik és egyben a leghosszabb fejezet két részre bontható: a szerző elsőként bemutatja, hogy a középkori krónikások leírásai szerint a helytelenül uralkodó, és ezáltal démonizált király milyen károkat okozhatott, a valódi katasztrófát mégis szinte mindig a király hiánya jelentette. Több bejegyzés is az interregnumokkal magyarázta a felbomlott társadalmi rendet és a természeti csapásokat. A *Zbraslavi krónika* szerzői kifejezetten a királyi jelenlét hiányát tartották az emberek közötti erőszak megjelenése, Isten büntetése okának.

A kantorowiczai vonalat követve ugyanakkor Antonín kiemeli, hogy IV. Károly halála arra is lehetőséget adott, hogy az alattvalók az új uralkodóba, IV. Vencelbe vetett hitüket is kifejezzék. Adalbertus Ranconis de Ericino teológus a IV. Károly temetésekor elhangzott beszédében egyrészt gyászolta az elhunytat, másrészt az új uralkodót is reményteli módon ünnepelte, mivel a király örök teste halhatatlan. Antonín itt megfogalmazza kritikáját Philippe Buckel⁶ szemben, mivel úgy véli, a rituálékra nem csupán irodalmi klisékként kell tekinteni. A második – s egyben egyik legmeggyőzőbb – részben a főbb erényekhez kapcsolódó királytípusokat vezeti le, úgymint a *rex pius*, a *rex iustus* és a *rex pacificus*.

Sajnos az utolsó, kilencedik fejezet célkitűzése ismét nem teljesen világos. A szerző a ceremóniák és az ünnepségek, illetve a gazdagság reprezentálásának fontosságát emeli ki, például Szent Vencel lándzsájának szimbolikus jelentését. A hatalom „kommunikációja” valójában a vizuális programon keresztül (is) zajlott, erre kiváló példaként említhető a IV. Károly császárnak köszönhető számos prágai építkezés és művészeti megrendelés. Antonín végső soron a ceremóniákban látja legkiforrottabb formában a királyideálok megtestesülését, például ahogy az uralkodó a koronázás szertartásával testesíti meg a *rex pacificus* és a *rex iustus* erényképét.

A fejezetek nagy részében a szerző elsőként áttekinti az általános középkori tendenciákat, majd áttér a konkrét cseh példák ismertetésére. A könyv nagy érdeme, hogy a krónikairódmalmat, az évkönyveket, a legendákat, az érméket és a pecséteket, valamint más ikonográfiai emlékeket együttesen vizsgálja, témakörönként megmutatva az eddig kiaknázatlan lehetőségeket az uralkodói ideál vizsgálatában. A könyv eredetileg 2013-ban cseh nyelven jelent meg,⁷ így az angol nyelvű változat segítségével már nem csupán a csehül olvasó kutatók számára hozzáférhető. Ami a képanyag kritikáját illeti, a kisebbik baj, hogy sok esetben nem egyértelmű, hogyan kapcsolódnak a szöveghez a képek. Az viszont már komolyabb probléma, hogy a 49. számú miniatúra nem V. Károly koronázási könyvéből való, hanem Arisztotelész *Politika* című munkájáról készített francia fordításból (noha a jelzet száma jó). Mindezt súlyosbítja, hogy a kiadótól szokatlan módon, majd minden oldalra jutnak kisebb-nagyobb elütésből fakadó hibák.

Fábián Laura*

6 Buc, Philippe: *The Dangers of Ritual. Between Early Medieval Texts and Social Scientific Theory*. Princeton, 2009.

7 Antonín, Robert: *Ideální panovník českého středověku*. Praha, 2013.

* Doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola.

CONTENTS

Studies

Marianne Sághy – Izsák Baán OSB: From Thebes to the Bakony: The Cult of Saint Maurice and his Companions in Europe (4 th –21 th Century)	175
Jean-Michel Carrié: Thebans in the West? Military History and Hagiography	197
David Woods: The Origin of the Legend of Maurice and the Theban Legion	229
Karla Pollmann: Poetry and Suffering: Metrical Paraphrases of Eucherius of Lyons' Passio Acaunensium Martyrum	241
Frederick S. Paxton: Liturgy and Healing in an Early Medieval Saint's Cult: The Mass in Honore Sancti Sigismundi for the Cure of Fevers	263
Karen Blough: The Lance of Saint Maurice as a Component of the Early Ottonian Campaign against Paganism	287
Edina Bozóky: The Legend of Saint Maurice' Lance according to Gottfried of Viterbo	311
Beat Näf: How Did Saint Maurice Become the Patron Saint of the Holy Roman Empire of the German Nation?	329
Gude Suckale-Redlefsen: The Cult of Saint Maurice, the Black Soldier in the Holy Roman Empire of the German Nation	339

Memory

Eucherius of Lyon: Passio Acaunensium Martyrum	353
--	-----

Book Reviews

Education and Culture in the Barbarian West: From the Sixth through the Eighth Century (Veronika Novák)	359
Muslim Expansion and Byzantine Collapse in North Africa (Márton Tóssér)	362
The Ideal Ruler in Medieval Bohemia (Laura Fábrián)	367

HU ISSN 0083-6265

Kiadja az MTA BTK Történettudományi Intézet
A kiadásért felel Fodor Pál igazgató
A szerzési, tördelési munkálatokat
az MTA BTK TTI tudományos információs témacsoportja végezte
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Zsigmondné Balázs Ildikó
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

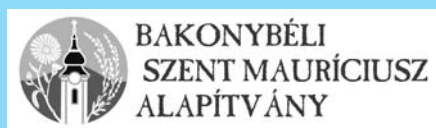

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

Lapszámunk támogatói:
Szent Maurícius Monostor
Bakonybéli Szent Maurícius Alapítvány

A Világtörténet 2018-as évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap